

KOPAN SANCAĞI'NIN (MACARİSTAN) 16. YÜZYILDAKİ EKONOMİK GELİŞMESİ ÜZERİNE

Economic Development of Sanjak of Kopan (Hungary) in the 16th Century

Erdal Çoban*

Özet

1543 ve 1545 arasında Batı Macaristan'daki fetihler neticesinde Kopan kalesi de Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Önce Mohaç sancağına bağlı olan Kopan 1550'den itibaren bağımsız bir sancak haline gelmiştir. Osmanlı hakimiyetinin burada kurulmasının ardından belirli aralıklarla yapılan vergi tahrirleri, Kopan sancağının XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî yapısına, sosyal gelişimine ve demografik yapısına ışık tutarlarken ekonomik gelişimini de aydınlatmaktadır. Defterler, dönemin üretim ilişkilerini ve ticaret hayatını aydınlatacak bilgiler sunar. Bu çalışmada özellikle halkın ana geçim ve besin kaynakları olan tahıl üretimi, bağcılık, hayvancılık ve sancakta kurulan pazarlar ve ticaret yolları incelenmiştir.

Abstract

In the consequence of Ottoman occupations which were accomplished in Western Hungary between 1543 and 1545, Kopan castle was fallen into the hands of Ottomans. Kopan which previously had been attached to sanjak of Mohaç, turned into a sovereign sandjak from 1550. The tapu registers which were produced after the settlement of Ottoman rule not only reflect the structure of administration, society and demography, but also give light to the economic development in the second period of 16th century. The tapu registers furnish the data on the production relations and trade of the period. This paper especially searches corn production, viniculture and stock-farming which were served as prime food supply for people, and further more the markets and trade routes.

Kanunî Sultan Süleyman, 1541'de Budin'in fethedilmesinin üzerinden henüz iki yıl geçmişken, muhtemelen Viyana'yı tekrar kuşatmak için ordularını Macaristan üzerine yürütmüştü. Gerçi dönemin dengeleri buna izin vermemişti, ancak gerek Sultan gerekse onun payitahta dönmesinden sonra Budin ve Estergom beylerbeyleri, ileride Habsburglara karşı gerçekleştirilecek seferler için bir hareket ve ikmal noktası oluşturmakla beraber Budin beylerbeyliğinin emniyette kalabilmesi için savunma kuşağı çekmek ve eyaletin hinterlandını genişletmek amacıyla Tuna ötesi Batı Macaristan topraklarında fetihlerde bulunmuştur. Sonuçta, Drava nehrinin güneyinde yer alan Valpo alınmış, aynı nehrin kuzeyindeki Şikloş ve Peçuy kaleleri kendiliklerinden teslim olurken Şimontorna, Ozora ve Tamaşi de 1545 yazı sonu itibarıyla fethedilmiştir. Yüzyıl başında köy statüsünde Tolna iline bağlı bir kilise mülkü (Villa Copan) olan, bundan sonra Türk fethine kadar küçük bir kale veya palankalarla Enyingli Török ailesine geçen ve mülk merkezi yapılan Kopan da bu fetihler esnasında, 1543 sonbaharında Türklerin eline geçmiştir.¹

* Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Hungaroloji Anabilim Dalı.

¹ Kalenin fethine dair en önemli kaynak 23 Ekim 1543 tarihli bir mektuplaşmadır: "Simigio enim alibi Turci non fuere, solum in oppidio Koppan, nam illic sunt nunque (=nunc ?), ut fertur, 600 equites ac janichary 200, non ultra, illud oppidium fortificant." [Nitekim Simigi'de başka bir yerde Türk yok, ancak şimdi şüphesiz orada, Kopan şehirdeler, söylendiğine göre fazla değil, 600 süvari ve 200 yeniçeri şehri tahkim etmiş] (Ferenc Szakály, "Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566)", *Tanulmányok Tolna megye történetéből II*, szerk. Puskás Attila, Szekszárd, 1969, s. 74 ve 119. dn.). Kopan'ın fethi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erdal Çoban, *XVI. Yüzyılda Kopan Sancağı (Macaristan)*, Basılmamış doktora tezi, Ankara, 2002, s. 1-10.

Kopan, 1546 yılında hazırlanan bir mufassal tahrir defterine² göre fethin hemen ardından Budin eyaletinin ilk sancağı olan, onyeddi nahiyeden müteşekkil Mohaç sancağına bağlanmıştır. İlk tahrirden üç yıl sonra bölgenin idarî olarak yeniden yapılandırıldığı görülür ve bu çerçevede önce Şikloş ve Gerejgal, 1568’de ise Peçuy bağımsız sancaklar olarak teşkilatlandırılır. Mohaç sancağı, 1568’den sonra iki farklı adlandırmayla, Sekçuy ve Mohaç-Sekçuy adıyla karşımıza çıkmaktadır. Kopan’ın sancak merkezine dönüştürüldüğü tarih etrafında ise tartışmalar vardır. Sancağın ilk kez 1552’de kurulduğunu ve ancak Zigetvar’daki Macar kumandanlarının burayı işgal etmeleriyle kısa ömür yaşadığını ve 1555’te tekrar hayata geçirildiğini söyleyen görüşün³ yanısıra komşu Şimontorna sancağı tahririnin de bulunduğu Kopan mufassal defterine dayanılarak 1552 tarihi⁴, Osmanlı il idaresi ve taksimatına dair bir çalışmada ise 1554 tarihi öne sürülmüştür.⁵ Araştırmalarımız sırasında rastladığımız bir ruûs kaydı bu tartışmalara nokta koymaktadır. Buna göre Mohaç sancakbeyi Derviş Bey’in teklifiyle, Tuna kapudanı Derya Bey’in uhdesinde bulunacak yeni bir sancağın oluşturulmasına Ağustos 1550’de onay verilmişti.⁶ Ne zaman bağımsız bir sancak olarak hayata geçtiğini gösteren bir başka kayıt, Budin muhasebe defterlerinde yer almaktadır ki 20 Ocak 1550-8 Ocak 1551 tarihlerine işaret eder.⁷ Söz konusu ruûs ve ve sancağın ilk vergi defteri olan 1552 tarihli tahrir defteri⁸ bize sancağın idarî taksimatı hakkında da bilgiler sunmaktadır. Buna göre Kopan sancak merkezi olmakla, önceden Mohaç sancağına bağlı Karata, Köröş ve Sakç nahiyeleri buranın parçaları haline getirilmiştir. Bölgede, özellikle batıya, Kraliyet Macaristanı topraklarına doğru icra edilen yeni fetihlerin bir sonucu olarak, diğer defterlerden de gözlemlenebileceği üzere, yeni nahiyeler oluşturulmuştur. 1565 defterinde⁹ Sakç nahiyesi, Dombo kalesinin Mohaç’tan koparılması sonucu bu ismi alırken 1570 ve 1580’de Marçil ve Salavar nahiyelerine rastlıyoruz.¹⁰

Bugün Törökkoppány adıyla bilinen yer, küçük bir köy ve Enyingi ailesinin bir mülk merkeziyken, Osmanlı-Türk hakimiyetinin burada yerleşmesinden ve teşkilatlanmasından sonra tempolu bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Örneğin, XVI. yüzyıl ortalarında Kopan ve çevresi, Dunaföldvár’dan ayrılan ve Venedik’e uzanan ticarî yolların durak noktası olmuş ve bu vesileyle de Macar-İtalyan ticaretinde daimî bir bağlantı noktası teşkil eder konuma gelmiştir.¹¹ Söz konusu gelişim, 1587’de bölgede seyahat eden görgü tanıklarının ifadeleriyle de desteklenebilmektedir. Bu dönemde 400 evin mevcut olduğu, zengin tüccarların ve ticarethanelerin bulunduğu bir yer haline gelmiştir. İçerisinde 4 cami ve

² BOA, TTD, nr. 441.

³ Előd Vass, “A mohácsi szandzsák hatvannégy évvel a csata után”, *Mohács Tanulmányok*, szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Budapest, 1986, s. 358.

⁴ Géza Dávid, “Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage*, Istanbul, 1994, s. 33.

⁵ Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976, s. 29.

⁶ “Miháč sancağı beği Derviş Beğ mektub gönderüp Miháč sancağına tâbi’ Kapoş suyunun öte yakasında hâslarından Kopan nahiyesi ve ana muttasıl olan Karata ve Köröş ve Sakç nahiyeleri palankalarıyla ma’mûr ve âbâdân olup müstakil sancak olmağa mütehammil ve münâsibdir deyü ‘arz etmeğin Tuna kapudâni Derya Beğ’e buyuruldu, iki yüz bin akçe ile, sancak tarikiyle, fi 29 Receb sene 957.” (BOA, *Kamil Kepeci, Ruûs*, nr. 209: 90).

⁷ Lajos Fekete-Gyula Káldy-Nagy, *Budai török számadás könyvek 1550-1580*, Budapest, 1962, s. 436.

⁸ BOA, TTD, nr. 412.

⁹ Bu defter (BOA, TTD, nr. 665), bir araştırmada hem sancağın ilk defteri olarak değerlendirilmiş, hem de 1556 olarak yanlış tarihlendirilmiştir (Előd Vass, “Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása”, *Somogy megye múltjából-Levéltári Évkönyv 3*, szerk. Kanyar József, Kaposvár, 1972, s. 72 ve 13. dn.).

¹⁰ BOA, TTD, nr. 563 ve 676.

¹¹ Ferenc Szakály, “A Dél-Dunántúl kereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán”, *Somogy megye múltjából-Levéltári Évkönyv 4*, szerk. Kanyar József, Kaposvár, 1973, s. 60-61.

11 adet mescidin inşa edilmiş olması da, Osmanlı-Türk hakimiyetinin mamur ve gelişmiş gözde şehirlerinden biri haline geldiğinin bir göstergesi kabilinden görülebilir.¹²

Yukarıda adı geçen Kopan sancağına ait mufassal tahrir defterleri ve bunların içindeki sancak kanunnâmeleri, bir yandan sancağın idari teşkilatlanmasına ve bu noktadaki gelişim evrelerine, ayrıca sosyal yaşama ve demografik yapıya şahitlik ederlerken, bir yandan da ekonomi sahasında üretim ilişkilerine ve ticaret hayatına dair çok sayıda malumat sunarlar.

1. Vergiler ve Tarımsal Üretim

Sancağın gelirlerini oluşturan kalemlere, ayrıca tarımsal üretim münasebetlerine değinmeden önce, sancağın toplam gelirlerine göz atmakta yarar görüyoruz. Bu doğrultuda daha homojen bilgilerin elde edilebilmesi amacıyla defterlerde yerleşim birimlerinin sürekliliği gözönünde bulundurularak sadece ilk dört nahiyedeki, Kopan, Dombo, Karata ve Köröş nahiyelerindeki 108 yerleşim birimini, tahrirlerdeki orijinal değerlerin yerine düzeltilmiş toplamlara bakarak ve mirî gelirleri çıkarmak suretiyle inceledik. Sonuçta 1. çizelgedeki değerler elde edilmiştir:

1. Çizelge: Kopan sancağında vergi ve öşür gelirleri

Tahrir dönemi	Vergi geliri (akçe)	Önceki döneme göre değişim
1546	228.571	-
1552	383.328	1,68
1565	473.249	1,23
1570	623.887	1,32
1580	663.885	1,06

Çizelgede de görüldüğü üzere, sancağın gelirleri 1546 ve 1580 tarihleri arasında göz ardı edilemez bir oranda, yaklaşık üç kat (2,90) artış göstermiştir. Yine de bu artış, komşu Şimontorna sancağının verileriyle karşılaştırıldığında daha az olmuştur.¹³ Bundaki etkenler araştırıldığında öncelikle tarımsal üretim gücünün, başka bir ifadeyle verimliliğin geçirdiği değişim göze çarpar. 1580’de buğday öşrünün toplamı, ilk tahrirdekinden neredeyse üç kat fazlaydı. Buğday öşrü gelirleri 1580’de 196.440 akçe, 1546’da ise 74.970 akçe olarak gerçekleşmişti. Aynı olgu, mahlut ve şıra öşründe de gözlemlenmektedir. Bu kalemlerdeki gelirler, incelenen dönem zarfında, dört ve iki buçuk kat artış göstermişti.

Sancağın toplam gelirlerindeki değişim oranındaki artışın arka planında başka önemli etkenlerin de bulunduğu dikkate alınmalıdır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz narhlarda yaşanan artışlardı. Örneğin, özellikle şıra fiyatları aradan geçen 34 yıl süresince sürekli artış

¹² Seksar gibi önemli bir Osmanlı-Türk merkezinde bile sadece 1 cami ve 4 mescit bulunuyordu [Lajos Fekete, “Türk Vergi Tahrirleri”, *Bellekten*, Cilt: XI (1947), s. 319].

¹³ Şimontorna sancağında yerleşim birimi başına düşen ortalama vergi miktarı göz önünde tutulduğunda dört kat artış olmuştur (Géza Dávid, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*, Budapest, 1982, s. 101).

göstermiş, 1546 yılında bir birim şıra 36 akçe iken bu rakam 1580'de 72 akçeye çıkmıştır. Birimdeki hacimsel artışı düşünsek bile, paranın değerinde yaşanan önemli düşüş bu tür hesaplamalarda kesinlikle değerlendirilmelidir.

Son olarak vergi yükündeki ağırlığın bir etkisinin olduğu da ortada durmaktadır. Tahrirlerdeki vergi türlerinin çeşitlenmesi bunun bir delili olarak sunulabilir. 1546 ve 1580 yıllarında kapı vergisi, buğday, mahlut ve şıra öşrü kalemlerinin toplam gelire olan oranının % 89,7'den % 76,9'a kadar düştüğünü gözlemliyoruz.

Tahrir defterlerinde vergi mükelleflerinin ardından, yerleşim biriminin *hasılı*, *ani'l-öşr ve'r-rüsum gayr ez-filori* yani cizye vergisinin dışındaki öşür ve diğer vergiler sıralanırdı. Burada, özellikle tahıl çeşitlerinin, şıra ve diğer taneli ürünlerin öşür vergisi miktarının, ardarda gelen üç yılın hasat ortalaması hesaplarına göre tahmini olarak kaydedildiklerini ekleyelim.¹⁴ Macar halkın yaşadığı köyler için yukarıdaki ifadeye rastlıyorken, mezralarda cizye vergisine doğal olarak bir atıfta bulunulmadığını, İflak yani Slav cemaate ait yerler için ise, bunlar yalnızca toprakları karşılığında hane başına yüzelli akçe, resm-i arus (gelin resmi) ve adet-i deştbanı (ceza parası) ödemekle yükümlü bulduklarından *bedel-i öşr ve'r-rüsum* tabirinin kullanıldığını görüyoruz. Bunların ardından vergi kalemleri sıralanmaktadır.¹⁵

Vergi kalemleri arasında, ilk olarak *resm-i kapu*, diğer adıyla, Slavcadaki *jupanitsa* kelimesinden bozma ispençe yer alır. Cizye vergisinde olduğu gibi taşınır malları 300 akçeyi, yani altı Macar forinti bulan reaya, sipahi tımarına kaydedilmek üzere, Macar takvimiyle Szentgyörgy (Hızır İlyas) gününde 25, Szentdemeter (Kasım) gününde de 25 akçe olmak üzere toplam olarak 50 akçe öderdi.¹⁶ Eski Macar toprak vergisi olan *kapuadó*'ya benzetilmek suretiyle bir Osmanlı örfi vergisi haline getirilmişti ve aslında Müslüman tebanın ödediği çift resminin karşılığı oluyordu.¹⁷ Cizye ile aynı kriterlere göre toplanan bu verginin doğal olarak cizye yükümlülerinin sayısı ile uyuşması beklenir. Ancak tahrirlerde kayda geçirilmiş olan kapu resmi yükümlüleri ile cizye defterlerindeki yükümlüler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, ezici bir çoğunlukla ikinci grubun aleyhine olmak suretiyle bir dengesizlik

¹⁴ Halil İnalçık, *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. baskı, Ankara, 1987, s. 19; Gyula Káldy-Nagy, *Magyarország történelmi adóösszeírások*, Budapest, 1970, s. 27.

¹⁵ Macaristan'da uygulanan çeşitli vergi türleri hakkında bkz. Gustav Bayerle, *Ottoman Tributes in Hungary According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*, Lahey-Paris, 1973, s. 17-24.

¹⁶ Macaristan'da sadece Budin ve Peşte reayası, "kralları zamanında ödemedikleri" için bu vergiden muaf tutulmuşlardı (Káldy-Nagy, *Magyarország történelmi adóösszeírások*, s. 24-25). Geç dönemde ise bu vergi Macaristan sahasında 320 akçeye çıkarılmıştı (Fekete, a.g.m., s. 313).

¹⁷ Eski ve yerel vergilerin Osmanlı hakimiyeti sırasında devam ettirilmesine özen gösterilmiştir (Gyula Káldy-Nagy, "The Administration of the *Sanjaq* Registrations in Hungary", *Acta Orientalia Hungarica*, XXI (1968), s. 193; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnamelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstılahlarının İzleri", III. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1948, s. 494; Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul, 1993, s. 59). Keza bir mühimme kaydı da bunu açıkça yansıtmaktadır: "Reaya tâfesi hîn-i fetihde memleket-i kadîmden câri olıgelen Kral kanunı üzere cümle ahvallerin edâ olunmak rica eylemeğin ol üslûba tahrir olunmuş idi. Çünkü sair ahvelleri kanunı üzere oldı flori hususı dahi edâ olunmak lazim olunmuşdur." (Ö. Lütfi Barkan, *XV ve XVIncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul, 1943, s. 304). Kapu resmi bir kanun maddesinde çift resminin mukabili sayılmıştır: "kefer-i reâyâ ispençe vermekle çift resmi vermemek olıgelmiş kanûn olub" (Barkan, a.g.e., s. 102; Gyula Káldy-Nagy, *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapest, 1985, s. 8). Çift resmi için ayrıca bkz. Ö. Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 789-797; Lütfi Güçer, *XVI-XIX. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 46.

açıklıkla görülmektedir.¹⁸ Kapu vergisinin arazi ve üretim aracı sahiplerince ödendiğini varsaysak bile, Kopan sancağında da yer yer gözlemlendiği üzere, bu vergiyi ödeyenlerin cizye grubundakilerden az olması, öte yandan çok varlıklı olanların bile ispençe ödememeleri ve defterlerden buna dair herhangi bir sayısal ve mantıksal bir dayanak noktasının çıkarılmaması ilginçtir.¹⁹ Aynı zamanda başka vergi türlerine de temel teşkil etmesi bakımından kapu vergisi önem taşımaktadır. Örneğin sancağın 1570 yılındaki kanunnâmesi uyarınca her haneden dörder akçe *resm-i bostan* alınıyordu. Ne var ki bu vergiyle ilgili olarak kanunlara riayet edilmediği görülmektedir, zira birkaç köy istisna uygulamada ikişer akçe toplanmıştır.²⁰ *Resm-i orak* ise yine kapı başına, fakat birer akçe alınması gerekirken, önemli sayıdaki köyün tahririnde buna uyulmamıştı.²¹ *Resm-i hime* (odun vergisi) de bu türdendi ve kanunnâme uyarınca, birkaç istisnai durum hariç²² beşer akçe olarak tahsil ediliyordu.

Vergi kalemleri sıralamasında ikinci yeri buğday öşrü (*hint*) almaktadır. Buğdayın miktarı defterlerde kile birimi cinsinden gösterilmiş, ardından ise parasal değer akçe cinsinden gösterilmiştir. Öşrün ölçümünde muharrirlerin kullandığı ölçü birimleri, bu arada kile mekâna ve zamana göre değişiklikler gösterebiliyordu. Ancak bazı bölgelerde yerel ölçüm birimlerinin İstanbul kilesine olan eşdeğeri biliniyordu. Bir kile, buğdayın ölçümünde 20 okka yani 25,65 kilogram iken, arpanın bir kilesi 22,25 kilograma denk geliyordu.²³ 1546 tarihli Mohaç sancağı kanunnâmesinde ve 1550 tarihli Mohaç sancağı tahririnde belirtildiği üzere, bir kile eski Macar ölçü birimi *fertál*'i yani 24 okkayı, bugünkü ölçü değeriyle 30,76 kilogramı karşılıyordu. Söz konusu dönemlerde buğdayın narh fiyatı gerek bahsedilen kaynaklarda ve gerekse 1552 tarihli Kopan sancağı mufassal defterinde 10 akçe olarak karşımıza çıkmaktadır. 1570 yılına kadar bu durum muhafaza edilmiş, bu tarihten itibaren ise, bir mühimme kaydından anlaşıldığı kadarıyla artık bir kile 30 okkaya denk gelirken, buğdayın narh fiyatı 12 akçeye yükselmiştir.²⁴

Daha önce sözü edilen yerleşim birimlerindeki halkın ana besin ve geçim kaynağını teşkil eden buğday üretimi ve öşür miktarı, ayrıca diğer vergi kalemlerine olan oranı aşağıdaki çizelgede sunulmuştur:

2. Çizelge: Buğday öşrü miktarı

Tahrir dönemi	Buğday (kile)	Buğday (100 kg)	Buğday öşrünün diğer gelirlere oranı (%)
---------------	------------------	--------------------	--

¹⁸ Kapu resminin cizye veya haracla bir ilgisi bulunmuyordu (Fekete, a.g.m., s. 313).

¹⁹ Dávid, *A Simontornyai*, s. 96.

²⁰ Bedeg karyesi 19 kapu-36 akçe, Pulya karyesi 15 kapu-24 akçe, Mostan karyesi 17 kapu-24 akçe, Vamoşfaluya karyesi 4 kapu-10 akçe, Bar/Kişbar karyesi 1 kapu-12 akçe (BOA, *TTD*, nr. 563).

²¹ Dört nahiyede bulunan 177 köyden 31'inde bu durum tespit edilmiştir.

²² Örneğin 1570 tarihli deftere göre: Nag'tengöl karyesi 32 kapu-100 akçe Çernid karyesi 7 kapu- 25 akçe, Dad karyesi 5 kapu-35 akçe, Pulya karyesi 15 kapu-60 akçe, Şomog' karyesi 18 kapu-80 akçe, Rakşi karyesi 18 kapu-80 akçe, Zag karyesi 5 kapu-20 akçe, Çerid karyesi 12 kapu-70 akçe, Çegi karyesi 17 kapu-150 akçe, Asofey karyesi 8 kapu-60 akçe (BOA, *TTD*, nr. 563).

²³ Kilenin bölge ve dönemlere göre eşdeğerleri için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt I 1300-1600*, İstanbul, 2000, s. 444 ve Bruce McGowan, "Food and Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579), *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s. 165-166.

²⁴ Káldy-Nagy, *Magyarország török*, s. 27; Aynı yazar, "Török adólaştróm Baranyából a XVI. századból", *Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. Ruzsás Lajos, Budapest, 1966, s. 118.

1546	74,970	23,061	32,8
1552	111,170	34,196	29,0
1565	154,650	47,570	32,7
1570 ²⁵	153,200	56,470	29,5
1580			29,6

Çizelge, buğday üretiminin önemli boyutlarda arttığını göstermektedir. Aynı artış, öşür vergisi yükümlüsü başına düşen buğday miktarında da hissedilmelidir. 1546'da bir Macar ailesi 31,7 kile, 1552'de 55,0 kile, 1565'te 71,5 kile ve 1570'de ise 75,1 kile buğday üretiminde bulunuyordu. Bu oranların daha iyi anlaşılabilmesi, bir ailenin besin temini için gerekli olan yıllık tahıl ihtiyacının ne kadar olduğunu bilinmesiyle mümkün olabilecektir. Bir araştırma her ailenin toplam tahıl ihtiyacını 1,5-2,94 ton arasında gösterirken²⁶, bir diğer araştırmaya göre bu değer tohumluğun hesaba katılmadığı durumlarda 1,75 ton idi.²⁷ Buğdayın bire beş verdiğini göz önünde bulunduran bir başka araştırma, tohumluk da dahil olmak üzere, bunu 600 ila 800 kilograma düşürmüştür.²⁸ Gerçeğe yakın bir değer tayin etmek belki minimum ve maksimum olarak önerilenlerin mediasını almakla mümkün görünüyor ki, bu da yuvarlak olarak 1,75 tona işaret etmektedir. Buna dayanarak 1565 ve 1570 tahrir dönemindeki buğday miktarının halkın ihtiyacını rahatlıkla karşıladığını söyleyebiliriz. Buna, sözü edilen dönemlerde defterlere, öşür yükümlüsü başına sırasıyla 26,4 ve 36,7 olarak kaydedilen, buğday ve çavdarın karışımından meydana gelen *mahlut* üretimini de ilave etmemiz gerekiyor (buğday gibi keza kile cinsinden yazılan mahlut miktarı, buğday kilesiyle aynı olduğu düşünülerek hesaplanmıştır). Dolayısıyla 3,0 ve 4,12 tonluk tahıl üretiminden, bununla birlikte % 24 ve % 30,4'lük bir artı ürünün varlığından kolayca söz edebiliriz. Bununla birlikte tahrir defterlerindeki vergi mükelleflerinin eksikliklerini hatırladığımızda, pazara sunulabilen miktarda belirgin bir azalmanın olduğu da muhakkak görünüyor.

3. çizelge Kopan sancağının tahıl üretiminin büyüklüğünü, Osmanlı yönetimi altındaki başlıca tahıl üretim merkezlerindeki ortalamayla²⁹ mukayese ederek ortaya koymaktadır:

3. Çizelge: XVI. yüzyılın ikinci yarısında aile başına tahıl üretimi (100 kg.)

Bölge	1546	1562-1565	1568-1570	1580
Kopan sancağı	14,9	30,0	41,2	
Budin sancağı	14,6	31,9	-	-
Csallóköz	-	-	55,0	40,5
Csekekáta	27,0	78,0	-	45,0

²⁵ Bu tarihteki hesaplama, ölçü biriminde yaşanan değişikliğe dayanarak, 24 okkalık kileye % 20'lik ek değer koymak suretiyle yapılmıştır.

²⁶ Kirilly Zsigmondné-István N. Kiss, "Adalékok a paraszti gabonatermelés kérdésehez a XVI-XVII. századi Magyarországon", *Agrártörténelmi Szemle*, XI (1969), s. 117, 124.

²⁷ Géza Perjés, *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében*, Budapest, 1963, s. 45-46.

²⁸ István N. Kiss, *16. századi dézsmajegyzékek*, Budapest, 1960, s. 1060.

²⁹ Vera Zimányi, *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526-1650)*, Budapest, 1987, s. 42, 47-48; Gyula Káldy-Nagy, *Harács-szedök és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*, Budapest, 1970, s. 161-165.

Szenttamáskáta	29,0	59,0	-	-
----------------	------	------	---	---

Öşür yükümlülerine göre yapılan buğday üretimi ortalamaları, başka bir açıdan bakıldığı takdirde, köylerin kendini idame ettirme kabiliyetlerini de göstermektedir. Köylerin sayısı ve kile bazında buğday üretimi parametreleri bir grafik haline getirildiğinde (bkz. Grafik), miktarlar arasında yer yer dikkat çekici sapmalar bulunmasına rağmen, özellikle 31,0 ila 100,0 kile buğday üretiminin bulunduğu öbekte bir sıklık yaşandığı görülebilmektedir. İncelemeye alınan 108 yerleşim biriminden 1552’de 64’ü; 1565’te 68’i; 1570’de ise 59’u bu öbekte yer alır. Bir başka ifadeyle açıklarsak, tüm yerleşim birimlerinin ortalama % 64’üne tekabül etmektedir. Verilerin sıklık gösterdiği bir ikinci öbek 100,0 ila 200,0 kile üretime sahip köylerde görülmektedir. 1552 yılında 18 yerleşim birimi, 1565 ve 1570’de tüm köylerin dörtte biri bu öbekte yer alırlarken, birinci öbektekilere nazaran şüphesiz pazara arz edebilecekleri daha fazla ölçüde tahıllarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün defterlerde sayısı 19’u bulan ve 200 kilenin üzerinde üretimin yapıldığı köylerin verilerine ihtiyatla yaklaşmak gereği vardır. Örneğin, bu öbekteki Bar/Kışbar karyesi, tüm defterlere her defasında yalnızca bir öşür yükümlüsüyle kaydedilmiş olmasına rağmen, burada 1552’de 600, 1565’te 360, 1570’te ise 350 kile buğday üretimi söz konusudur. Burada ya bölgeye özgü ekonomik ve sosyal etkenlerin rol oynadığını veya muharrir tarafından köydeki nüfusun eksik olarak kaydedildiğini akla getirebiliriz. Sadece bu gibi üretim sapmalarının yaşandığı yerlerde değil, belki diğer bütün yerleşim birimlerinde dikkate alınması gereken daha başka bir olgu, üçüncü bir olasılık olarak durmaktadır. Köy toprakları, kimi zaman *extraneus* tabir edilen yabancı üreticiler tarafından da işlendiği halde, buna bakılmaksızın söz konusu köyden beklenen tahmini ürün miktarının defterlere yansıtılması uygulamasına Macaristan topraklarında sıklıkla rastlanmaktaydı.³⁰ Osmanlı vergi defterlerinden de bu olguyu doğrulama olanağımızın bulunduğunu söyleyelim. Kopan sancağına ilişkin olarak H. 972/M. 1564-1565 yılı mukataa mahsulatını gösteren bir listeye göre, Sarso köyünde 13 yerli sakinin yanı sıra Köröş şehrinden gelen 12 üreticinin, bu köyün üretim ilişkilerinin içinde yer almış olmaları bunun somut kanıtlarındandır.³¹

Kopan sancağının tahıl üretiminin incelediğimiz periyod süresince istikrarlı bir biçimde artmasına koşut olarak değirmenlerden (*asiyab*) alınan vergi miktarlarında da artış tespit edilmiştir. 1546 yılında 2100, 1552’de 2625, 1565’te 3150, 1570’de ise 3225 akçe vergi toplanmışken, 1580 yılında az bir düşüşle bu rakam 3025 akçe şeklinde gerçekleşmiştir. Bu değirmenlerin yarım yıl çalıştıkları düşünülüp bab adedine çevirdiğimizde, tahrir dönemlerine göre sırasıyla 84, 105, 126, 129 ve 121 dolapla çalışmışlardır.³² Ortalama olarak 60 yerleşim yerinde değirmenler faaliyet gösteriyordu. En büyükleri beş gözü ile Berki, Çernid ve Sakal köylerinde bulunuyordu. Karata nahiyesinin batısında, tahıl üretimi yoğun olmakla beraber, bu bölgede sadece Çerid’deki tek gözlü değirmenin çalışmış olması ilginçtir. Bununla birlikte Kara, Aça ve Alfaluya mezzalarının ikişer göz değirmene sahip olmaları da dikkat çekicidir. Değirmen sayısı, sancakta üretimi yapılan tahıl ürünlerinin öğütülmesi için yeterli görünmektedir. 1570 yılında sancağın geneline bakıldığında³³ tohumlukları ve vergiye giden kısmını hesabın dışında tutarsak, altı ay yani 182 gün boyunca çalışan her göz, günde

---

³⁰ Extraneus’lar buğdayla beraber üzüm yetiştiriciliği ve üretiminde de karşımıza çıkmaktadır (Zimányi, *a.g.e.*, s. 34-35).

³¹ Türkolog Antal Velics bu listeyi (Österreichische Nationalbibliothek, *Türk. Hss. Flügel*, 1367) 1565-1566 yılı olarak tarihlendirmiştir.

³² Kanunnâme uyarınca tam yıl çalışan değirmenlerden 50, altı ay çalışanlardan ise 25 akçe almıyordu. Macaristan topraklarında bundan farklı vergilendirme usulleri de olmuştu. Örneğin Göngöş şehrinde bazı değirmenlerden 300, ya da 100 akçe vergi alınırken, Sirem’de tam yıllık vergi 32 ve yarım yıllık ise 12 akçe idi (Káldy-Nagy, *Magyarországı török*, s. 42-43).

³³ Değerlendirmeye, söz konusu dönemdeki tüm tahıl üretimi ve toplam 194 göze sahip değirmenler alınmıştır.

288 kilogram tahıl işlemekteydi. Bu rakam, yaklaşık 400 kilograna ulaşan aynı yüzyıldaki tahıl işleme kapasitesinin ise oldukça altında görünmektedir.³⁴

Buğday ve mahlutun dışındaki bir diğer tahıl grubu arpa yani *şair* idi. Arpa tarımıyla sadece Osmanlı hakimiyetinin ilk döneminde karşılaşırız. 1546'daki verilere göre, Kopan sancağının tümünde sadece 1060 kile arpa üretilirken, 500 kile üretimle ise Diyoşlapa karyesi bunun neredeyse yarısını karşılamıştır. Arpa gelirleri aynı dönemde, tüm gelirlerin yalnızca % 0,01'ini oluşturuyordu. Diğer defterlerde, arpa öşürüne rastlayamıyoruz. Ancak vergi kalemi olarak gösterilmeyen tarım ürünlerinin yetiştirilmediği kanaatinde bulunmak da doğru değildir. Örneğin *öşr-i meyve* sadece 1580 yılından başlayarak kaydedilmişti. Oysa ileride görülebileceği üzere bağcılığın yapıldığı bir bölgede şüphesiz başka meyve yetiştiriciliğinin de mevcut bulunması gerekiyordu.

Tarımsal ürünler arasında en fazla gelir getirenlerden bir diğeri *şıra* yani şarap olmuştur. Şarabın ölçümünde ise, Osmanlılar bu topraklarda yerel bir kelime olan *çeber*'i (cseber) kullanmışlardı. Bir çeşit kabı ifade eden ve orijinal bir Macar ölçü birimi olan çeber 42,42 litreye karşılık geliyordu.³⁵ İlk dönemde 36 akçe olan bir birim şıranın fiyatı 1565 yılında 48 akçeye çıkmış, 1570'ten başlayarak ise yeni narh fiyatı 72 akçe olarak tespit edilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi, paradaki değer düşüşünün yanı sıra çeberin hacminde de büyük olasılıkla bir değişim gerçekleşmişti. Şıra gelirleri, incelenen yerleşim birimlerinde, 1546 yılında tüm gelire oranı % 30; 1552'de % 35,0; 1565'te % 36,9; 1570'de % 33,4 idi. 1580 yılında ise önemli bir düşüşle bu oran % 26,2 olmuştur. Nahiyeler arasında ise Karata ve Köröş nahiyeleri, şıra üretimindeki önemli payla ön plana çıkmaktadır. Dört nahiyenin tümündeki bağcılıkla ilgili üretime ilişkin verileri biraraya getirdiğimizde, buğdaydakine benzer bir trendin yakalanması zor görünüyor. İncelemelerimizde, toplam ürün tahminlerini sancağın tüm vergi yükümlülerini baz alarak hesap etmekten kaçındık. Bağcılık, özel coğrafi koşulları talep ettiğinden ve diğer tahıl ürünlerinde olduğu gibi her yerde mevcut olmadığından, sadece Karata ve Köröş nahiyesinin köylerindeki yükümlüleri dikkate almak gerekti.

Üzüm yetiştiriciliğine dair incelemelerde bir önemli husus, her ailenin bir bağa sahip olamayacağı gerçeğidir. Bu nedendir ki üretim ortalamalarını öşür ve kapu vergisi yükümlülerine göre ayrı ayrı ortaya koyduktan sonra gerçeğe yakın rakamları bu iki değerlerin mediasında aramak makul görünmektedir. Buna göre 1546 yılında toplam 86 köyde 7937 hektolitreye şıra üretilirken, öşür verenlerin başına ortalama 4,04 hl., kapu başına ise 11,6 hl. üretim düşmekteydi. Bundan altı yıl sonra ise toplam üretim yaklaşık iki kat artarak 15337 hl.'ye çıkmıştı; öşür yükümlüsü başına 9,26, kapu başına ise 14,1 şıra üretimi hasıl olmuştu. 1565 yılında ölçümde bir değişiklik olma olasılığını da düşünerek (42,42 ve 56,56 olarak iki ayrı şekilde hesapladık) öşür yükümlüsü başına 9,02 ya da 12,03 hl., kapu başına da 17,56 ya da 23,3 hl. ile hasılda bir artış olmuştur. 1570 yılı mufassal defteri ise önemli bir kapasite düşüklüğünün yaşandığına tanıklık etmektedir. Üretim miktarı, ölçümün yani çeberin hacmi 42,42 ve 56,56 olarak iki ayrı şekilde hesaplanmak yoluyla 12098 ila 24196 hl. arasında olmalıydı; her bir öşür yükümlüsü 7,65 ya da 15,3 hl., her kapu ise 9,62 veya 19,25 hl. şıra elde etmişti. Bu üretim azalışının etkenleri neler olabilirdi? Bilindiği üzere, bağcılık tarımı, diğer tarımsal faaliyetlere nazaran çok daha fazla özen ve dikkat gerektiren bir iştir. Bunun yanı sıra güvenli ve huzurlu bir ortama da ihtiyaç duyulur. Oysa 1565-1580 yılları arasındaki dönem Kopan sancağı için kritik bir dönem olmuştur. Tuna ötesi topraklarda cereyan eden 1566 Zigetvar seferi gibi büyük askerî girişimler, kaynaklarda sıkça rastladığımız ve neredeyse her gün tekrarlanan yerel askerî çatışmalar ve tacizler³⁶, sancağın hayatında önemli derecede yer işgal etmiştir. Kopan sancağının şıra üretimiyle ilgili durumunun gerek Tolna

³⁴ Perjés, *a.g.e.*, s. 91-92.

³⁵ Káldy-Nagy, *Magyarország története*, s. 29.

³⁶ Bu olaylar hakkında bkz. Sándor Takáts, *Rajzok a török világból*, III. köt., Budapest, 1917, s. 136-180.

bölgesinin, gerekse Şimontorna sancağının koşullarıyla paralellik arzettiğini de ilave etmek isteriz.³⁷

Bağcılığın tarımsal faaliyette büyük yer tuttuğu Karata ve Köröş nahiyelerinin üretim büyüklüğü hakkında bir fikir edinebilmek amacıyla buraya ilişkin verileri, yine bağcılığın yoğun olarak yapıldığı Şimontorna sancağına bağlı Enderik nahiyesinin ve bağcılık-şarap bağlamında bir monokültüre sahip kuzeydoğu Macaristan'daki bazı bölgelerin verileriyle çizelgedeki şekliyle karşılaştırdık.

4. Çizelge: XVI. yüzyılda şıra üretimi ortalamaları (hl.)

Bölge	1552		1565		1570	
	öşür	kapu	öşür	kapu	öşür	kapu
Karata-Köröş	9,26	14,1	9,02-12,03	17,6-23,3	7,65-15,3	9,62-19,25
Enderik	27,4	45,5	15,3-20,4	26,7-35,6	17,7-23,0	35,4-46,0
1560-1570³⁸						
Tállya						9,52
Tolcsva						10,16
Erdőberény						9,45
Mád						11,96
Zombor						15,73
Sárospatak						12,10

Hayvancılık, sancağın sakinleri için tarımın yanında başka bir geçim kaynağını teşkil ediyordu. Tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla domuz besiciliği hayvancılığın en önemli bölümünü oluşturuyordu. Yükümlüler, *bid'at-ı hıncır* veya *henazir* vergisi adı altında bir yaşından büyük olan domuzları için ikişer akçe ödüyorlardı. 1546 yılında incelenen yerlerde 1566 baş domuzun beslendiğini öğreniyoruz; 1552'de ise her bir öşür yükümlüsü 2,2 domuza sahipti. 1565'te hemen hemen aynı oranla karşılaşıyorken (2,1), 1570'de 2,9'luk oranla önemli bir artışa şahit oluyoruz. Domuz besiciliğinin öneminin bir başka göstergesi, Kopan sancağında sadece 1580 yılından başlayarak vergi kalemleri arasında sıralanmış olan *çemengâh ve bellût* (palamut yemişi) resmidir. Bu vergi otlatılmaya götürülen her baş domuzdan bir akçe alınması şeklinde uygulanıyordu.

Diğer küçük baş hayvanlardan koyuna ilişkin bilgilere ise maalesef 1580'den başlayarak ulaşabiliyoruz. Muharrirler, yerel âdetlere uygun olarak da koyunlardan alınan vergileri bazen *âdet-i ağnam*, bazen de *öşr-i bere* adı altında gösterirlerken, sayım esnasında sakinlerin adının yanına koyun sayısını kaydederlerdi.³⁹ Kopan sancağında, domuz hemen her ailenin et ihtiyacını temin eden bir unsur iken, koyun besiciliği belli yerleşim birimlerinde,

³⁷ Káldy-Nagy, *Harács-szedök*, s. 141-150; Dávid, *A Simontornyai*, s. 107.

³⁸ Kuzeydoğu Macaristan'daki bağcılık verileri için bkz. Zimányi, *a.g.e.*, s. 40-41; N. Kiss, *a.g.e.*, s. 96 ve 45.

³⁹ Koyun sayısının bilinmesi, bir mühimme kaydında da belirtildiği üzere, vergilendirme ile ilgili olmayıp daha ziyade ordunun iaşesi için önemliydi (Káldy-Nagy, *Magyarországi török*, s. 36).

ancak hatırı sayılır oranlarda karşımıza çıkmaktadır. 7109 akçe gelirin kaydedildiği 1580 tarihinde, aile başına yaklaşık üç kuzunun, buna dayanarak 3 ila 5 koyunun beslendiğini söylemek mümkündür.

Mufassal tahrir defterleri, Kopan sancağının çeşitli bölgelerinde balıkçılığın mevcut olduğuna dair çeşitli bilgiler içermektedir. Nehirlerden tutulan balıkların onda biri, nehirlerin balık yönünden zengin kısımlarında veya dalyanlarda tutulan balıkların ise yarısı vergi olarak *nısf-ı mahî*, *öşr-i mahî* veya *mahsûl-i talyan* adı altında ödeniyordu. 1546 yılında sipahilere ödenen vergi 1150 akçeyi bulurken, 1552’de 950, 1565’te 750, 1570’de 1000⁴⁰ ve 1580’de 1500 akçe mirî olarak kaydedilmiştir. Sancak dahilindeki göllerde çeşitli dalyanlar da bulunuyordu. Örneğin, Sil karyesindeki Alşo-to ve Felşö-to göllerinden yıllık olarak 1000 akçe, Kutı köyünün aynı adı taşıyan gölünden ise 300 akçe vergi alınmıştı. En fazla gelir 6500 akçeyle Kopan şehri sakinleri tarafından ödenmişti. Kopan halkı, burada göl bulunmadığı için büyük bir olasılıkla, sancağın kuzey sınırını da oluşturan Balaton gölünde (kaynaklarımızda nehr-i Balaton şeklinde geçer) dalyanlar kiralamış olmalıydılar.

2. Ticaret Hayatı

Tahrir defterleri, tarım ve hayvancılığa dair vergilerle birlikte ticarî ve sınaî üretimden alınan vergileri de kaydederler. Bunların başında pazar ve panayırlarda el değiştiren mallardan alınan başlar yani *mahsul-i bâc-i bazâr* geliyordu. Hazineye irad olarak kaydedilen başlar, ticaret trafiği hakkında genel bir fikir verebilmektedir. Defterlerde, hemen her nahiyede bir veya birden daha fazla pazara rastlayabiliyoruz. Pazar vergisi genellikle şehirlerden alınmasına rağmen kırsal bölgelere ilişkin vergi kayıtları da bulunuyor.⁴¹ Küçük bir yerleşim birimi olan ve dahası 1565’ten itibaren mezra haline gelen Dişöda bunun örneklerinden biridir.⁴² Daha küçük ölçekteki haftalık pazarların defterlere kaydedilmediğini sadece yıllık pazarların zikredildiğini, 1580’de İrög karyesinin bacından söz edilirken kullanılan “yılda üç kere durur” ifadesinden yola çıkarak düşünebiliriz. En büyük pazarlardan biri şüphesiz sancak merkezi şehrinde kurulanı idi. Daha önceleri yıllık 500 ve 700 akçe toplanan bu pazardan 1570 yılında 7000 akçe gelir temin edilmiş, 1580’de ise satılan mal miktarının artmasına paralel olarak 8500 akçe ile daha fazla önem taşımaya başlamıştı. Bir diğer büyük pazar Asalo karyesinde kuruluyordu; bu pazardan toplanan başların miktarı yıllar itibarıyla şöyleydi: 1546 ve 1552’de 1000’er akçe, 1565’te 500, 1570’de 2000 ve 1580’de 1000 akçe. 1570 ve 1580’deki veriler biraraya getirildiğinde pazar ve panayır vergileri 11.300 ve 10.800 akçeyi buluyordu. Bunların dışında çeşitli dönemlerde sancak topraklarında kurulan diğer pazarlar şunlardı: İgal, Ziç, Sakç, Karata, Köröş, Kan’a ve Vamoştasar.

Ticarî hayata ilişkin olarak, dağınık da olsa defterlerde başka verilere de rastlamak mümkün. Şehirlerde ticarî faaliyetlerin denetlenmesine karşılık olarak alınan *ihtisab*, ayrıca ticarî ihtilaflarda masrafa karşılık tahsil edilen *ihzariye* vergisi sancak sınırları içinde sadece Kopan şehri için ve *şemhane* (mum imalathanesi) vergisi ile birlikte toplam olarak kaydedilmişti. Bunların 1570 ve 1580 yıllarındaki yekunları 1500’er akçeye ulaşıyordu.

Daha önce belirtildiği üzere, Kopan sancağı, Büyük Macar ovasından, Pettau yoluyla Venedik’e yapılan ticaret güzergahı üzerinde bulunuyordu.⁴³ Tüccarların raporlarına dayanarak özellikle sığır ihracının yapıldığı bu yolun sancak dahilindeki durak noktalarının Sakç şehri ile, Sil ve

⁴⁰ Kopan şehrinin 1570 yılına ilişkin bilgileri mufassal defterde görünmüyor; bu bilgi timar defterinden alınmıştır (BOA, *Timar Defteri*, nr. 505).

⁴¹ Şehirlerden alınan ticarî ve sınaî vergiler hakkında bkz. Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I., 1(1979-80), s. 19-53; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991, s. 79-81.

⁴² BOA, *Timar Defteri*, nr. 353.

⁴³ Macaristan’daki ticarî yollar hakkında bkz. Lajos Glaser, "Dunántúl középkeri úthálózata", *Századok*, LXIII (1929).

Heteş karyeleri olduğu muhakkaktır.⁴⁴ Ne var ki söz konusu kaynakların bu bilgilerini, Türk vergi tahrirleri vasıtasıyla doğrulamak sadece 1570 tarihi itibarıyla, 500 akçe *resm-i ubur*'un yani geçiş ücretinin kaydedildiği Sakç şehri için mümkün görünüyor. Bundan başka, Ferenc Szakály, bu yolun Şimontorna sancağındaki Gyánt'tan ayrılan başka bir kolunun bulunabileceğini, bunun da ana kolun kuzeyinden paralel geçerek Marçil üzerinden Zagreb-Pettau-Venedik hattına bağlanabileceğini varsayıyor. Bu yolun Marçil ayağını tahrirlerden destekleyememekle birlikte yine de varsayılan bu yol üzerindeki İrig yerleşimi dikkat çekicidir ve ancak F. Szakály'n varsaydığı güzergah üzerinde görünmemektedir. İrig karyesinden tahsil edilen resm-i ubur 1552 ve 1565'te 1400'er akçe idi; 1570'te ise, herhalde öneminin artmasına binaen, yüksek bir meblağla 5000 akçe olarak kaydedilmiştir. 1570 ve 1580 yıllarında hazine iradı olarak Kopan şehrinden toplanan *mahsul-i gümrük*'ün 2000'er akçe olması gerçeği de, bu yolun 1570'den başlayarak ticarî hayatta önem kazanmaya başladığını gösterdiği düşüncesindeyiz. Geçiş ücretinin istikrarlı bir biçimde kaydedildiği diğer merkez Köröş şehriydi. 1552-1580 arasında burası için kaydedilen geçiş ücretleri sürekli artış göstermişti. Sadece bir varsayım olarak, Peçuy-Radkersburg ticaret güzergahının Földvár'dan ayrılarak Köröş şehri üzerinden Marçil'e, oradan da Pettau yoluna bağlandığını ortaya atabiliriz. Földvár-Köröş arasındaki yolu Sárvíz nehri kesiyordu. Söz konusu nehrin yakınında bulunan Felegreş köyüne ait geçiş ve köprü resimlerinden yola çıkarak⁴⁵ buranın ara durak olması muhtemel görünüyor. Timar defterlerinden çıkarılan verilere göre, Döbrekes şhrinden tahsil edilecek olan resm-i uburun miktarı ise 5000 akçedir.⁴⁶ Bu durum, Döbrekes'in büyük bir olasılıkla Seksar-Sakç arasında bir dönem kullanılan ticarî bir yolun durağı olabileceği izlenimini bizde uyandırmaktadır.

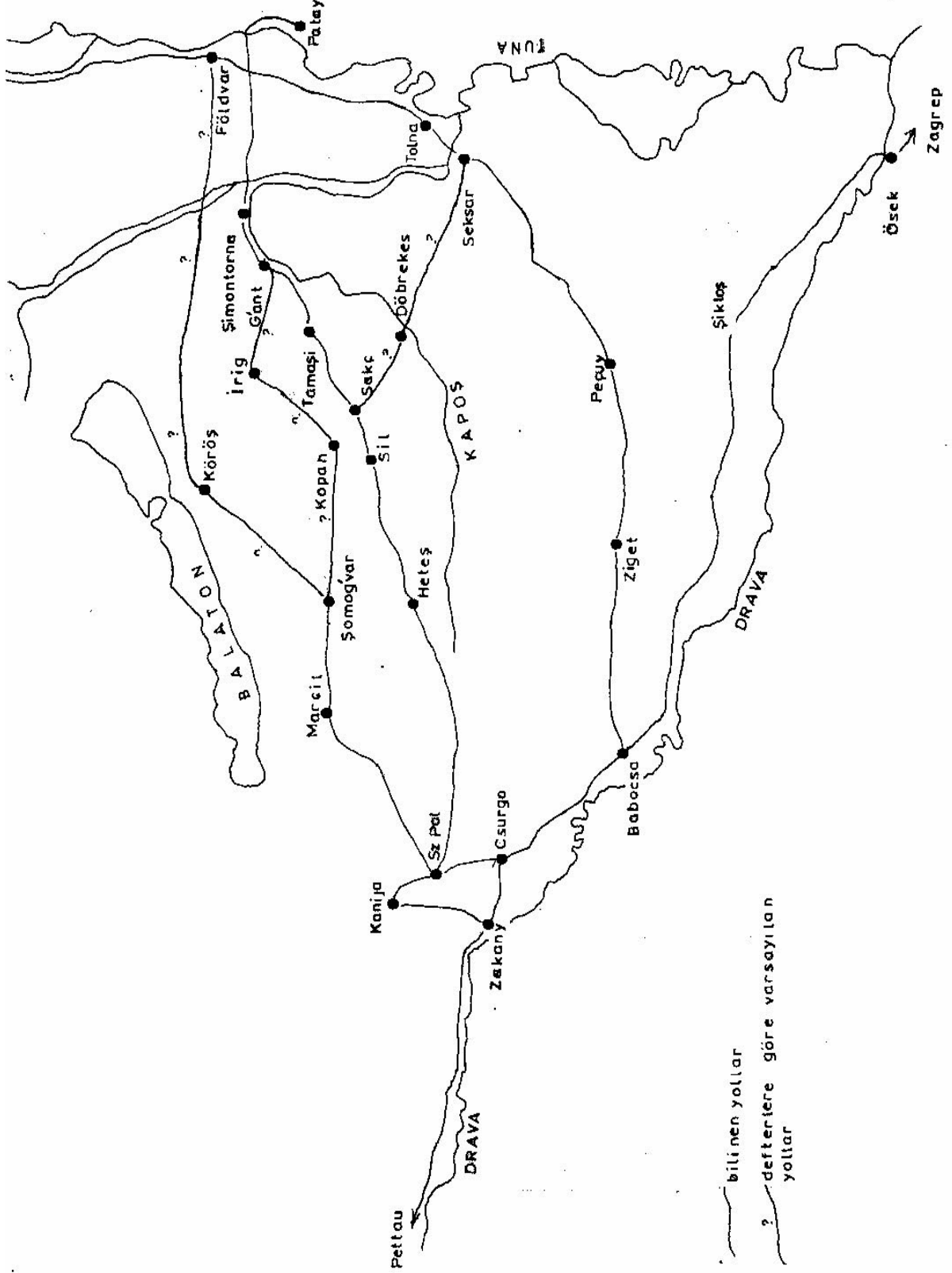
---

⁴⁴ Szakály, *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, s. 60 ve 61.

⁴⁵ Dávid, *A Simontornyai*, s. 285 ve 302.

⁴⁶ BOA, *Timar Defteri*, nr. 353.

XVI.yy.da Tuna ötesinde ticari yollar

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul
Tapu Tahrir Defterleri (TTD): nr. 441, nr. 412, nr. 665, nr. 563, nr. 676.
Timar Defterleri: nr. 353, nr. 505.
Kamil Kepeci Tasnifi, Ruûs Defteri: nr. 209

Österreichische National Bibliothek, Viyana
Türk. Hss. Flügel: 1367.

Araştırmalar

- Barkan, Ö. Lütfi, *XV ve XVInci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I. Kanunlar*, İstanbul, 1943.
- Barkan, Ö. Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980.
- Bayerle, Gustav, *Ottoman Tributes in Hungary According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*, Lahey-Paris, 1973.
- Birken, Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnamelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstilahlarının İzleri", *III. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1948.
- Çoban, Erdal, *XVI. Yüzyılda Kopan Sancağı (Macaristan)*, Basılmamış doktora tezi, Ankara, 2002.
- Dávid, Géza, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*, Budapest, 1982.
- Dávid, Géza, "Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, İstanbul, 1994.
- Faroqhi, Suraiya, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I, 1 (1979-80).
- Fekete, Lajos, "Türk Vergi Tahrirleri", *Bulleten*, Cilt: XI (1947).
- Fekete, Lajos ve Gyula Káldy-Nagy, *Budai török számadás könyvek 1550-1580*, Budapest, 1962.
- Glaser, Lajos, "Dunántúl középkori úthalózata", *Századok*, LXIII (1929).
- Güçer, Lütfi, *XVI-XIX. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964.
- İnalcık, Halil, *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. baskı, Ankara, 1987.
- İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul, 1993.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt I 1300-1600*, İstanbul, 2000.
- İslamoğlu-İnan, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991.
- Káldy-Nagy, Gyula, "Török adórajstrom Baranyából a XVI. századból", *Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. Rúzsás Lajos, Budapest, 1966.
- Káldy-Nagy, Gyula, "The Administration of the Sanjaq Registrations in Hungary", *Acta Orientalia Hungarica*, XXI (1968).
- Káldy-Nagy, Gyula, *Magyarországi török adóösszeírások*, Budapest, 1970.
- Káldy-Nagy, Gyula, *Harács-szedök és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*, Budapest, 1970.
- Káldy-Nagy, Gyula, *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapest, 1985.
- McGowan, Bruce, "Food and Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum*, I (1969).

- N. Kiss, István, *16. századi dézsmajegyzékek*, Budapest, 1960.
- Perjés, Géza, *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében*, Budapest, 1963.
- Szakály, Ferenc, "Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566)", *Tanulmányok Tolna megye történetéből II*, szerk. Puskás Attila, Szekszárd, 1969.
- Szakály, Ferenc, "A Dél-Dunántúl kereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán", *Somogy megye múltjából-Levéltári Évkönyv 4*, szerk. Kanyar József, Kaposvár, 1973.
- Takáts, Sándor, *Rajzok a török világból*, III. köt., Budapest, 1917.
- Vass, Előd, "Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása", *Somogy megye múltjából-Levéltári Évkönyv 3*, szerk. Kanyar József, Kaposvár, 1972.
- Vass, Előd, "A mohácsi szandzsák hatvannégy évvel a csata után", *Mohács Tanulmányok*, szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Budapest, 1986.
- Zimányi, Vera, *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526-1650)*, Budapest, 1987.
- Zsigmondné, Kirilly-N. Kiss, István, "Adalékok a paraszti gabonatermelés kérdéséhez a XVI-XVII. századi Magyarországon", *Agrártörténelmi Szemle*, XI (1969).

A Nyugat-Magyarországon 1543 és 1545 között végrehajtott térhódítások következtében a koppányi vár is az oszmán-törökök kezébe került. A korábban a Mohácsi szandzsákhhoz tartozott Koppány 1550-től kezdve független szandzsákká alakult. Az oszmán-török uralom berendezkedése után bizonyos időszakokban készült adóösszeírások a Koppányi szandzsáknak nemcsak az igazgatási, társadalmi és demográfiai struktúráját tükrözik, hanem megvilágítják gazdasági fejlődését is a XVI. század második felében. Az adóösszeírások fontos adatokat szolgáltatnak a korszak termelési viszonyairól és kereskedelmi életéről. Ez a tanulmány kiemelten foglalkozik a nép elsődleges élelmezési forrásául szolgáló gabona- és szőlőtermeléssel, az állattenyésztéssel, valamint a szandzsákban tartott vásárokkal és kereskedelmi utakkal.